

Magdalena Koźluk, Patrick Dandray

"Anthologie de l'humeur noire : écrits sur la mélancholie d'Hippocrate à l'encyclopédie", Patrick Dandray, Paris 2005 : [recenzja]

Collectanea Philologica 11, 187-190

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Magdalena KOŻLUK

(Łódź)

PATRICK DANDRAY, *ANTHOLOGIE DE L'HUMEUR NOIRE. ECRITS SUR LA MÉLANCHOLIE D'HIPPOCRATE À L'ENCYCLOPÉDIE*, GALLIMARD, PARIS 2005

Można by sądzić, że po ukazaniu się publikacji: Raymond Klibansky, Erwin Panofsky i Fritz Saxl, *Saturn and Melancholy*, Cambridge, 1964¹, tajemnica czarnej żółci została, raz na zawsze, zgłębiona. O ile jednak studium *Saturn and Melancholy* zawiera dogłębną analizę filozoficzną i medyczną melancholii, o tyle prezentowana antologia pt. *Anthologie de l'humeur noire. Ecris sur la mélancholie d'Hippocrate à l'Encyclopédie* stanowi solidną i wyjątkową bazę tekstów źródłowych, poświęconych melancholii od starożytności do XVIII wieku. Jest ona rezultatem badań zespołu naukowego kierowanego przez Patricka Dandreya, w skład którego wchodzi: Clara Domingues, Boris Donné, Caroline Petit, Stéphane Larché Bruno Tribout i Radu Suciuc. Napisana w języku francuskim, obejmuje 791 stron i jest adresowana do szerokiego grona naukowców, zajmujących się medycyną, historią i ewolucją myśli oraz filozofią.

Prezentowana pozycja zawiera rzeczowy wstęp *De l'humeur noire, ou mélancolie* (s. 7–12) oraz pięć części o podobnych rozmiarach, zatytułowanych: *L'Antiquité classique*², *L'Antiquité tardive*³, *De la médecine arabe à la clergie*

¹ Na gruncie francuskim tłumaczenie ukazało się stosunkowo późno, bo w 1989 roku (zob. R. Klibansky, E. Panofsky i F. Saxl, *Saturne et la mélancolie*, Paris 1989). Od roku 1960 pojawiały się jednak różne rozprawy i prace naukowe poświęcone zagadnieniu melancholii (zob. np. J. Starobinsky, *Histoire du traitement de la mélancolie des origines à 1990*, Bâle 1960; H. Tellenbach, *La Mélancolie*, trad. française, Paris 1974; J. Starobinsky, *Trois fureurs*, Paris 1974; J. Pigaud, *La maladie de l'âme, Etude sur la relation de l'âme et du corps dans la tradition médico-philosophique antique*, Paris 1981; eadem, *Folie et cures de la folie chez les médecins de l'Antiquité gréco-romaine, la Manie*, Paris 1987).

² Pierwsza część antologii, ze względu na zainteresowanie, jakie może wzbudzić w środowisku klasyków, została w recenzji potraktowana szerzej.

³ Druga część antologii obejmuje teksty takich autorów, jak Jan Chryzostom (*Oratio adhortatoria ad Stagirium a daemonio vexatum*, I–III), Ewagriusz z Pontu (*Praktikos [Capita practica ad Anatolium]*), Jan Kasjan (*De Institutis conoebiorum, IX De tristitia, X De acedia*), Vindicianus (*Epistula Vindiciani ad Pentadium*, wg Priscianus Theodorus, *Euporiston libri III*), Orybazjusz (*Synopsis ad Eustathium. Libri ad Eunapium*), Ecjusz z Amidy (Liber VI, cap. IX *Peri melancholias*, [w:] *Libri medicales I–IV* wg Galena, Rufusa i Posejdoniosa), Aleksander z Tralles (*Alexandri Tralliani Medici Libri duodecim*, lib. I, cap. IX, *De melancholia*) oraz Paweł z Eginy (*Pauli Aeginetae libri terci*, t. I, l. III, cap. 14).

*médiévale*⁴, *Les Renaissances*⁵, *Du zénith baroque au crépuscules des Lumières*⁶. Teksty źródłowe ułożono w porządku chronologicznym. Każda z pięciu części, poprzedzona zwięzłym wstępem z zakresu historii medycyny i filozofii, przedstawia sylwetkę lekarza, myśliciela lub filozofa oraz nakreśla problematykę wybranych tekstów (s. 15–725). Antologia kończy się wnioskami (s. 749–754). Ponadto, jako materiały pomocnicze, dołączono słownik terminów medycznych, uszeregowany alfabetycznie (s. 757–771), indeks imion własnych, obejmujący nazwiska postaci historycznych (s. 773–787) oraz spis treści (s. 798–791).

Dla klasyka najcenniejsza jest, jak sadzę, pierwsza część antologii (*L'Antiquité classique*) ze względu na: 1) zaproponowane tłumaczenia fragmentów tekstów bądź całych tekstów źródłowych dotyczących melancholii, 2) merytoryczne komentarze, zawarte w poprzedzających je wstępach, 3) zwięzłe informacje edytorskie, dotyczące historii wydań poszczególnych tekstów oraz ich tłumaczeń, które znalazły się w przypisach historyczno-literackich.

Pierwsza część została poświęcona Hipokratesowi oraz najbardziej reprezentatywnym dla teorii humoralnej tekstom z *Corpus Hippocraticum*, tzn. *De natura hominis*, 4–9; *De morbis*, II; *Aphorismi*, VI. 23. W przypadku przekładu Hipokratesa, autorzy powołują się na referencyjne tłumaczenie Émile Littré (*Oeuvres complètes d'Hippocrate*, Paris, 1839, VI, 39–57 i VII, 109). Nowa interpretacja, zawarta we wstępie do całej *Antologii*, dotyczy wyłącznie 23 aforyzmu z VI księgi *Aforyzmów*, który w zwięzły sposób podaje najprostszą, klasyczną definicję choroby – „Jeżeli lęk (φόβος) i smutek (δυσθυμία) trwają długo (πουλὸν χρόνον διατελέη), jest to melancholia (μελαγχολικὸν τὸ τοιοῦτον)”. Bardzo ważnym tekstem, który odmienił sposób postrzegania melancholii, jest przypisywany przez tradycję Arystotelesowi tekst (*Problemata physica*, XXX, 953a–955a)⁷, gdzie Stagiryta zastanawia się, „dlaczego wszyscy mężczyźni, którzy byli niepospolitymi albo w zakresie filozofii, albo jako mężowie stanu, albo w dziedzinie poezji, albo w umiejętnościach, odznaczali się usposobieniem melancholicznym?”⁸. Sama *atra bilis* została w nim przedstawiona jako przyczyna geniuszu, a człowiek genialny to nikt inny jak melancholik „z natury”

⁴ Trzecia część antologii obejmuje teksty takich autorów, jak Rhazes, Avicenna, Averroes, Hugues de Fouilloi, Hildegarda z Bingen, Guillaume d’Auvergne, Bernard de Gordon.

⁵ Czwarta część antologii obejmuje teksty takich autorów, jak Francesco Petrarca, Marciolo Ficino, Gaspar Ofhuys, Philipp Melanchthon, Jean Wier, Juan Huarte de San Juan.

⁶ Piąta i ostatnia część antologii obejmuje teksty takich autorów, jak Tomaso Garzoni, André du Laurens, Jourdain Guibelet, Robert Burton, Jan Baptist Van Helmont, Thomas Sydenham i François Boissier de Sauvages.

⁷ Zamieszczony w antologii tekst jest przedrukiem francuskiego tłumaczenia XXX Zagadnienia przyrodniczego Arystotelesa z: R. Klíbansky, *Saturne et la mélancolie*, Paris 1989, s. 52–75.

⁸ Arystoteles, *Dziela wszystkie*, przekł. A. Paciorek, L. Regner, P. Siwek, t. IV, Warszawa 1993, s. 699.

(διὰ φύσιν). Taka interpretacja czarnej żółci rozpoczęła cały szereg spekulacji dotyczących m.in. powinowactwa melancholii z szałem czy natchnieniem poetyckim (Cf. *Poetyka*, 1455 a 32).

Kolejne, przedstawiane przez autorów, teksty są próbą ujęcia melancholii z perspektywy filozofii (Cyceron, *Tusculanae disputationes*, III 4–6; 23–24; 31–33 oraz Seneka, *De animi tranquillitate*, I–II). Dusza, która cierpi bez przyczyny, jest ciągle zniechęcona i męczy się, szukając pokoju wewnętrznego według zasad filozofii stoickiej. Bardzo trafne dopełnienie starożytnych tekstów, poświęconych melancholii, stanowią, bez wątpienia, listy przypisywane Hipokratesowi (Pseudo-Hipokrates, *ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ*, 1–8). W bardzo ciekawy sposób opisują one domniemane szaleństwo Demokryta z Abdery. Autorzy przytoczyli te teksty w siedemnastowiecznym tłumaczeniu Marcellin Bompard, medyka Ludwika XIII. Choć nie są one wiernym przekładem tekstu greckiego, to posiadają z pewnością niespotykany koloryt językowy i czyta się je z zaciekawieniem.

Nie zabrakło również tekstów, usytuowanych ideologicznie pomiędzy medycyną Hipokratejską a Galenowską – tzn. tekstów dwóch przedstawicieli szkoły metodyków, Asklepiadesa z Bityni (cytowany wg Celsus, *De arte medica*, III, XVIII) oraz Soranusa z Efezu (cytowany wg Caelius Aurelianus, *De morbis acutis et chronicis*, I, VI, 180–184). Asklepiades kwalifikował melancholię jako rodzaj przedłużającego się szaleństwa, bez gorączki, któremu towarzyszył smutek; Soranus natomiast bezwzględnie zabraniał leczenia melancholii aloesem lub absytem. Z kolei tekst Rufusa z Efezu⁹, choć zachowany tylko w niewielkich fragmentach, wnosi do historii medycyny kolejne elementy klinicznego opisu melancholii: wytrzeszcz oczu, szerokie wargi, ciemna karnacja, nadmierne owłosienie, szybki sposób mówienia, jąkanie się oraz inne wady wymowy. Ciekawe są również streszczenia Rufusa, zawierające opisy leczenia poszczególnych melancholików. Tekst Aretiusza z Kapadocji (*De acutorum et diuturnorum morborum causis et signis*, III, cap. V: *De melancholia*), przedstawiciela szkoły pneumatyków, został zamieszczony w przekładzie Adamantinos Coray. Oprócz rzeczowego rozróżnienia szału od melancholii i wyodrębnienia kolejnych symptomów tej choroby, sama rozprawa Aretiusza zawiera wiele praktycznych porad na temat leczenia melancholii, w tym również miłości. Pierwszą część antologii wieńczą trzy fragmenty Galena (*De facultatibus naturalibus*, II, IX, 278–282; *De atra bile*, 2–4; *De locis affectis*, III, IX–X¹⁰).

⁹ Fragment 70 (wg Aetius, *De melancholia*, VI, IX); fragment 71–72 wg Aetius, *De melancholia*, VI, X); fragment 127 (wg Rhazes, *Rhasis philosophi tractatus nonus ad regem Almansorem*, cap. IX. *De melancholia*), pozostałe fragmenty wg Sarâbiyûn ibn Ibrâhîm, *Kitab al-Fusûl*).

¹⁰ Fragment z *De facultatibus naturalibus* jest przedrukiem francuskiego tłumaczenia Ch. Darremberg, *Oeuvres anatomiques, physiologiques, et médicales de Galien*, Paris, Baillièrre 1854–1856, 2 vol. II, 212–320; Traktat Galena (*De atra bile*, 2–4) jest przedrukiem francuskiego tłumaczenia W. De Boer, *De la bile noire*, [w:] *De atra bile, De propriorum animi cuiuslibet affectuum dignotione et curatione* [...], CMG, V. 4. 1, 1, 193, Paris 1998.

Doktryna eklektyczna medyka z Pergamonu, będąca wynikiem wpływu naturalizmu Hipokratejskiego, finalizmu Arystotelesa i filozofii stoickiej, jest, bez wątpienia, *akme* antycznej wiedzy medycznej, a sam traktat *De atra bile* Galena stanowi swoistą monografię na temat całokształtu wiedzy starożytnych o czarnej żółci i melancholii.

Książka *Anthologie de l'humeur noire. Ecrits sur la mélancholie d'Hippocrate à l'Encyclopédie*, jest, w moim przekonaniu bardzo przydatną pozycją, uzupełniającą lukę wydawniczą na rynku francuskim. Zgromadzenie w jednej książce, często pierwszych tłumaczeń medycznych tekstów źródłowych, poświęconych melancholii, które do tej pory były trudno dostępne na rynku wydawniczym, zasługuje na słowa uznania. Nie pominięto w niej, jak sędzę, żadnego istotnego dla ewolucji teorii na temat melancholii tekstu źródłowego. Książka wyróżnia się przejrzystą kompozycją oraz obecnością klarownych przypisów historyczno-literackich, które przybliżają historię *editiones principes* tekstów oraz ich kolejnych tłumaczeń. Interpretacje materiałów źródłowych są wnikliwe. Nie brak też trafnych uwag na temat ich specyfiki oraz podłoża historyczno-literackiego. Trzeba również z uznaniem podkreślić zamieszczenie bogatej literatury sekundarnej, której selekcja, przy tak szerokim ujęciu tematu i jego popularności, nie należała z pewnością do najłatwiejszych. Do obowiązków recenzenta należy również wykazanie słabszych punktów pracy, a za taki, bez wątpienia, należy uznać fakt, że niniejsza antologia nie jest wydaniem dwujęzycznym, choć pojawiają się czasami w tłumaczeniu francuskim kluczowe dla tekstu słowa w języku starogreckim lub po łacinie. Po teksty oryginalne nadal jednak trzeba będzie sięgać do starodruków i często trudno dostępnych kompilacji. Jednak mimo tej uwagi, uważam, że niniejsza publikacja stanowi cenny wkład do badań nad melancholią i jej recepcją. Zespołowi badawczemu należą się słowa uznania.